

21. BÖLÜM / CHAPTER 21

ŞEYH GALİP'İN *CEZİRE-İ MESNEVÎ* ŞERHİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME*

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SHEIKH GHALIB'S ANNOTATION OF *CEZİRE-I MESNEVÎ*

Seda UYSAL BOZASLAN¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye
E-mail: subozaslan@gmail.com

DOI: 10.26650/B/AA14AA25.2022.009.21

ÖZ

Şerh geleneği, İslam geleneğinde hem fıkıh, kalam, hadis, tefsir gibi dinî metinler hem de mantık, felsefe, tıp, aruz, belagat, gibi ilmî konulu metinlerle ilgili mensur ve manzum metinlerin şerhleriyle ivme kazanmıştır. Türk edebiyatında edebî ve dinî nitelikli Arapça ve Farsça eserlerin şerh edildikleri bilinmektedir. Bu tip eserlerden biri Mevlana Celaleddin Rumî'nin *Mesnevi-i Manevî*'sidir. *Mesnevi* tercüme ve şerhlerinde özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda bir artış gerçekleşmiştir. *Mesnevi* üzerine yapılan bu çalışmalar arasında ilgili beyitlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan seçkilerin şerhleri olan intihab şerhleri önemli bir yere sahiptir. Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın eseri *Cezîre-i Mesnevî*, söz konusu seçkilerin en önemlilerindendir. Çeşitli yüzyıllarda farklı şarihler tarafından şerh edilen bu eserin son şerhi Şeyh Galip tarafından kaleme alınmıştır. Şeyh Galip'in eseriyle ilgili tespit edilebilen yazmalar M. 1791-92 tarihini göstermektedir. Karşılaştırma yönteminin esas alındığı bu çalışmada 18. yüzyılın öne çıkan şair ve şarihlerinden Şeyh Galip'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sini diğer Cezîre şerhlerinden ayıran nitelikleri üzerinde durulmuş ve ondan sonra başka bir şerh yazılmamasının nedenleri tartışmaya açılmıştır. Çalışmanın sonucunda Galip'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sini diğer şerhlerden farklı kılan özelliklerin onun döneminin aşan yöntemi ve eserini besleyen kaynakların çeşitliliğiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Şeyh Galip, Şerh, 18. yüzyıl, Şerh yöntemi

ABSTRACT

The tradition of annotation gained a foothold in the Islamic tradition due to the annotation of religious works of tafsir, hadith, fiqh, and kalam, and of scientific works in the fields of logic, prosody, philosophy, rhetoric, and

* Bu çalışma, KTÜ'de Prof. Dr. Mücahit Kaçar danışmanlığında hazırlanan ve 2016 yılında sunulan “Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevî'si (Metin-İnceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sinin Türkçe şerhleri (Karşılaştırma Sadeleştirilmiş ortak metin)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

medicine. In Turkish literature, Arabic and Persian works - both literary and religious - were annotated too. One such work is Mawlana Jalâl al-Dîn Muhammad Rûmî's *Mathnawi-i Manawi*. It was particularly in the 16th and 17th centuries that translations and annotations of *Mathnawi* increased in number. Among several works on *Mathnawi*, anthologies written by compiling couplets from *Mathnawi* based on the interrelatedness of their meaning hold a significant place. Yûsuf-ı Sîne-çâk's *Jazeera-i Mathnawi* is one of the most important of these anthologies. The last annotations of this work, on which annotations were written over the centuries, was penned by Sheikh Ghalib, who was numbered among the most outstanding poets and annotators of the 18th century. The earliest manuscripts of Sheikh Ghalib's work date back to 1791-2 C.E. This study, in which the comparative method is employed, explores which aspects of Ghalib's *Sharh-i Jazeera-i Mathnawi* distinguish it from other annotations of *Jazeera-i Mathnawi* and why no other annotation was written after it. The study's findings suggest that the main aspects that answer these questions are Ghalib's methodology that was unprecedented for his time and the diversity of sources that inform his writing.

Keywords: *Sharh-i Jazeera-i Mathnawi*, Sheikh Ghalib, Annotation, 18th century, Methodology of annotations

Extended Abstract

The verb 'şerh etmek', which is the Turkish equivalent for the verb 'to annotate', is defined in dictionaries as 'to cut, to slice, to split-open, to explain, and to elucidate'. However, the 'to explain' and 'to elucidate' meanings of the verb have widened to cover the meanings of 'to clarify, to explain a complicated matter, to reveal the hidden and the covert'. It is stated that the tradition of annotation began with Aristotle in the West and gained pace in the Islamic tradition due to the annotation of not only religious works regarding tafsir, hadith, fiqh, and kalam, but also of scientific works in the fields of logic, prosody, philosophy, rhetoric, and medicine. In Turkish literature, it is seen that Arabic and Persian works of both literary and religious qualities were annotated as well. One such work is Rûmî's *Mathnawi-i Manevî*, which is counted among the most significant works. The 16th and 17th centuries saw an increase in the numbers of translations of and annotations for *Mathnawi-i Manevî*. Güleç classifies these annotations as partial annotations, selective annotations, preamble annotations, annotations for a number of couplets, annotations for the first 18 couplets, and annotations for selected couplets (2008, p.136-245).

According to the sources, selective annotations, and anthologies for *Mathnawi* that were comprised by grouping related couplets held a significant place in terms of quantity and quality, and the 16th-century poet Yûsuf-ı Sîne-çâk's anthology of couplets *Jazeera-i Mathnawi* is among the most noteworthy of these works. *Jazeera-i Mathnawi*, meaning 'the isle of *Mathnawi*', comprises of 366 couplets that were compiled by Yûsuf-ı Sîne-çâk from the six volumes of *Mathnawi* based on the interrelatedness of their meaning. *Jazeera-i Mathnawi* was novel in that it was organised by grouping couplets according to their interrelatedness

in terms of meaning, and it had the quality of a compilation as a collection of couplets. It is suggested that the work was written for the purpose of informing newly initiated dervishes on the core doctrines of the Mawlawi order. Yûsuf-ı Sîne-çâk's work was highly revered in all eras, it was read in Mawlawi lodges for centuries, and it was annotated in Turkish by several annotators. The last of these selective annotations was written by Sheikh Ghalib. The full title of Ghalib's work is *Semahâtu Lemaâtu Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti 'l-Mesnevî*. The earliest manuscript of this work dates back to 1791-2 C.E. In his work, Ghalib included an additional couplet which was traditionally read along with *Mathnawi*, thus raising the number of annotated couplets to 367. While setting out his work, Ghalib stated that he would provide two different commentaries for each couplet – one from the perspective of *Mathnawi*, another from the perspective of Cezîre – despite the fact that the couplets were identical in both works; he also declared that he would address not only those newly initiated to the Mawlawi order, but also bear in mind others who had reached a further point in their spiritual journey. Ghalib begins his work with a verse from the Qur'an expressing gratefulness and thanks to Allah and praising and saluting the Prophet Mohammed. Briefly mentioning himself and how he was initiated into the Mawlawi order, he touches upon Yûsuf-ı Sîne-çâk's *Jazeera-i Mathnawi*. He states that he undertook this task of annotating 366 couplets from *Mathnawi* selected on the basis of their interrelatedness under the guidance of Sheikh Ali Dede. Suggesting that each couplet that exists identically in *Mathnawi* and *Jazeera-i Mathnawi* could be interpreted differently from the two perspectives, he announces his intention to include in his work both of these different interpretations.

This study explores the aspects that distinguish Ghalib's annotation for *Jazeera-i Mathnawi* from other annotations and that make it the last one written for Yûsuf-ı Sîne-çâk's work. The present study shows that Ghalib's *Sharh-i Jazeera-i Mathnawi* differs from other annotations in that Ghalib's introduction to his work sets out a methodology by mentioning that two different sets of commentaries would be included. Other annotators, on the other hand, resort to conventional statements along with certain official information. Ghalib's introduction resembles the modern annotations of our age in that it deals with the work that is to be annotated and its author, and it explains why the annotation is written, to what purpose it will serve, which audience it addresses, and what methodology is adopted. Framing such an introduction which is close to the modern-day introductions, Ghalib seems to be much better-informed in terms of theory, compared to other annotators. Ghalib's inclusion of different interpretations and his independent style indicate that his annotation was based on the accumulative knowledge of all other annotations and completed with his own knowledge.

Another distinctive aspect of Galip's work is the diversity and the wide range of sources that are referred to. In addition to two different interpretations of the couplets that follow the explanations of words' denotative and connotative meanings and the translation of the couplets, Ghalib enriched his work by referring to verses from the Qur'an, hadith, sayings and opinions of important personalities, and to other couplets quoted from *Mathnawi* as well as poetry by poets he admired. His unprecedented methodology, his versatile style that compiles different interpretations and offers his own interpretation on top of them, and the diversity of sources he refers to stand out as the distinctive aspects that distinguish Ghalib's annotation from others and make it the last annotation written for *Sharh-i Jazeera-i Mathnawi*.

1. Şerh Geleneği ve *Cezîre-i Mesnevî*'nin Türkçe Şerhleri

Sözlükte “bir şeyi kesmek, dilmek, kesip yarmak, açmak, net görülebilecek hâle koymak, açıklamak, izah etmek” (Mutçalı, 2012, s. 477) anlamıyla yer alan şerhin “açıklamak ve izah etmek” anlamları, sonraları “bir durumu açıklığa kavuşturmak, müşkil bir meseleyi açıklamak, kapalı ve gizli şeyleri ortaya çıkarmak” (Saraç, 2007, s. 121) biçiminde genişlemiştir. Şerh çalışmalarının Batı’da Aristoteles zamanında ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Yazar, 2011, s. 19-20). Tefsir araştırmalarıyla birlikte İslami gelenekte de yer alan şerhlerin, Kur’an başta olmak üzere öncelikle dinî metinleri anlamlandırmak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında şerhler; mantık, tıp, aruz, belagat, felsefe gibi ilimlerle ilgili mensur ve manzum metinlerle de hız kazanarak daha fazla çalışma alanına yayılmıştır (Saraç, 2007, s. 122). Bunların yanı sıra edebî ve dinî niteliği olan Arapça ve Farsça eserlerin de Türk edebiyatında şerh edildiği görülmektedir. Ünü farklı ülkelere yayılmış, dinî-tasavvufî ve ahlakî öğretileriyle evrensel bir dile ulaşmış ve farklı dillere çevirisi yapılmış Mevlana Celaleddin Rumî’nin *Mesnevi-i Manevi*’si bu tür eserlerin en önemlilerinden biridir. Eserin gördüğü ilgi ve konu edildiği şerh ve tercüme bakımından müstesna bir yere sahip olduğu ve Osmanlılarda böyle başka bir eserin yer almadığı kaynaklarda özellikle belirtilmektedir (Horata, 2007, s. 566). Güleç, *Mesnevi-i Manevi*’nin tercüme ve şerhlerinde özellikle XVI ve XVII. yüzyılda artış görüldüğünü, *Mesnevi*’nin tamamına yapılan şerhlerin dışında farklı biçimlerde tercüme ve şerhlerin de kaleme alındığını ifade etmektedir (2008, s. 138). Aynı çalışmada *Mesnevi*’nin tamamına yapılan şerhlerin dışındakiler üzerinde de durulmuştur. Bunlar; kısmen yapılan şerhler (*Mesnevi*’nin bir kısmına yapılanlar), seçme beytlere (intihab) yapılan şerhler, dibace (ön söz) şerhleri, *Mesnevi*’nin birkaç beytine yapılan şerhler, Mevlana’nın bizzat kaleme aldığı ilk on sekiz beytin şerhleri, seçme beytlere beş beyit ilavesiyle yapılan şerhler olarak sınıflandırılmıştır (2008, s. 136-245).

Mesnevi şerhleri arasında ilgili beyitlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan seçkilerin şerhleri olan intihab şerhlerinin nicelik ve nitelik bakımından önemli bir yeri olduğu söylenmektedir. XVI. yüzyıl şairlerinden Yûsuf-ı Sîne-çâk’in *Cezîre-i Mesnevî*’si bu seçkiler arasında dikkate değer bir konuma sahiptir (Güleç, 2008, s. 165). Yûsuf-ı Sîne-çâk¹, Vardar Yenicesi’nde doğmuş, ilmî eğitimini alırken İbrahim Gülşenî sohbetlerine dâhil olmuş ve Mısır’da bir süre onun hizmetinde bulunmuştur. Konya’ya giderek Mevlevîliğe intisap eden

1 Bu kısımda Yûsuf-ı Sîne-çâk ve *Cezîre-i Mesnevî*’si ile ilgili bilgiler şu eserlerden derlenmiştir: İlhan Genç, *Esrar Dede Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevlevîyye*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2000, s. 524-530; Abdülkâki Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonrası Mevlevîlik*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2006, s. 124-127; İbrahim Kutluk, *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü’ş-şuarâ*, II. Cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, s. 1085-1086.

şair, orada hizmetini tamamladıktan sonra pek çok seyahatte bulunmuştur. Edirne'de şeyhlik yapmış, bu sırada ortadan kaldırdığı bazı vakıflar nedeniyle düşmanlıklara maruz kalmış ve hayatının vefat edene (H. 941-M. 1546/1547) kadarki kısmını İstanbul'da geçirmiştir. Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî* yanında Müntehabât-ı Rebâb-nâme'si, Nazîre-i Muhammediye'si ve bunların dışında on üç manzumesi bulunmaktadır (Gölpınarlı, 2006, s. 125). Bunlar arasında en çok bilinen, tercüme ve şerhlere konu olan eseri *Cezîre-i Mesnevî*'sidir. “*Mesnevi* adası” anlamına gelen bu eser, Sîne-çâk'ın *Mesnevi-i Manevi*'nin altı cildinden anlam ilişkisi kurarak seçip bir araya getirdiği 366 beyitten oluşmaktadır. Eser beyit seçkisi olmasıyla derleme olmasına rağmen mana bakımından birbiriyle ilgili beyitlerin seçilmesi ve bir araya getirilmesiyle yeni bir eser özelliği göstermektedir. Eserdeki başlıklardan hareketle eserin Mevlevilik rehberi olduğu anlaşılmaktadır. Sîne-çâk'ın tarikata yeni giren bir kişinin karşılaştığı durumlarda ne yapacağını bilmesi ve öğrenmesi amacıyla yazdığı anlaşılmaktadır (Güleç, 2008, s. 189).

Cezîre-i Mesnevî, Mevleviler arasında her çağda beğenilmiş ve saygı görmüş, yüzyıllardan beri Mevlevilerce okunmuş ve altı Türkçe şerhi Türk edebiyatında yer bulmuştur.² Bu şerhlerin çalışmaya dâhil edilenleri şunlardır: *Lemaât-ı Bahri'l-Ma'nevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (İlmî Dede), *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* (Abdûlmecid Sivasî), *Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî* (Abdullah Bosnavî), *Hall-i Tahkîkât ve Aynü'l-Füyûz* (Cevrî İbrahim Çelebi), *Semahâtu Lemaâtı Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî* (Şeyh Galip) (Uysal Bozaslan, 2016, s. 5).

İlk Türkçe Cezîre şerhi, İlmî Dede'nin *Lemaât-ı Bahri'l-Ma'nevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sidir. Eser, H. 979/ M. 1571 yılında yazılmış mensur bir şerhtir. Eserin kaleme alınma sebebi dervişlerden birinin Farsça bilmeyenlerin de Cezîre'yi anlamasını istemesidir. Bu isteğin İlmî Dede'ye iletilmesi üzerine *Mesnevi*'den seçilen 360 beyit şerh edilmiştir (Mengüç, 2005).

Cezîre'nin ikinci Türkçe şerhi, Halvetî şeyhi Abdûlmecid Sivasî'nin (H. 971 (M. 1563) *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sidir. H. 1011 (M. 1602)'de kaleme aldığı eserinin giriş niteliğindeki ilk yapraklarında Sivasî, İlmî Dede'nin, *Cezîre* şerhini okuduğunu ve şerhte bazı konuları eksik bulduğunu söylemiştir. Sivasî özellikle İlmî Dede'nin beyitleri şerh ederken icazlı ve mecazlı kısımları açıklamadığını ifade etmiştir. Mananın tam anlaşılamadığını düşünen, icazlı ve mecazlı yerleri daha kapsamlı bir biçimde açıklamayı hedefleyen Sivasî, eserine giriş

2 Güleç, 2008, s. 204'te Ferid Efendi adında bir Mevlevî'nin de *Cezîre-i Mesnevî*'yi şerh ettiği tespiti edilmiştir. DTCF Kütüphanesinde Saib II 3010'da yer aldığı belirtilen bu şerhe yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşılamamıştır. Bu nedenle çalışmaya bu şerh dâhil edilmemiştir.

niteliğinde bir bölümle başlayarak *Mesnevi*'nin ilk 18 beyiti başta olmak üzere toplam 359 beytini şerh etmiştir (Uysal Bozaslan, 2016).

Melamî şeyhi Bosnavî'nin H. 1038 (M. 1628/1629)'de yazdığı şerh, Türkçe şerhlerin üçüncüsü ve Cezîre'nin manzum ilk şerhidir. Bosnavî, eserin başında Yûsuf-ı Sîne-çâk'i övmüş ve eseri kaleme alma sebebini de bir dostun tavsiyesi olarak açıklamıştır. Şarih, Cezîre şerhine başlamadan önce 28 beyitlik bir giriş kaleme almıştır. Bu kısımda İlmî Dede'nin mensur bir Cezîre şerhi olduğuna değinmiştir. *Mesnevi*'yle aynı vezinde yazılan *Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî* adlı bu şerhte öncelikle Farsça beyte yer verilmiştir. Devamındaki beyitler ise beytin tercümesi ve açıklamasını kapsamaktadır (Bankır, 2004).

Cevrî İbrahim Çelebi'nin H. 1057 (M. 1647)'de kaleme aldığı Cezîre şerhi olarak kaynaklarda *Hall-i Tahkîkât* ve *Aynü'l-Füyûz* adlarıyla iki ayrı eseri yer almaktadır. Eserlerin yöntemi aynı olup bir beyite beş beyit ilave etmek suretiyle beyitlerin şerh edildiği anlaşılmaktadır. *Hall-i Tahkîkât*'ta *Mesnevi*'nin ilk 18 beyitiyle birlikte yine *Mesnevi*'den seçilmiş 22 beyite ve şerhlerine yer verilmiştir. Böylelikle şarih, şerhde toplam 40 beyiti ele almıştır. *Aynü'l-Füyûz*'a ise *Hall-i Tahkîkât*'ta yer verdiği ilk 18 beyiti dâhil etmemiş, Cezîre'nin 352 beyitini ihtiva eden bir eser meydana getirmiştir. Şarihin toplamda 370 beyiti ele aldığı söylenebilir (Gümüş, 2009; Hidayetoğlu, 1986).

Cezîre'ye yapılan son şerh, Şeyh Galip'in tam adı *Semahâtü Lemaâtü Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî*'sidir. Bu çalışmada dikkat çeken yönleriyle diğer şerhlerden ayrılan ve daha çok *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* adıyla bilinen eserin Cezîre şerhleri arasındaki yeri belirlenmeye çalışılacaktır.

2. Şeyh Galip ve *Semahâtü Lemaâtü Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî*

Sebk-i Hindî ekolünün Türk edebiyatındaki en büyük temsilcilerinden biri olan Şeyh Galip'in tam adı *Semahâtü Lemaâtü Bahrü'l-Manevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî* olan şerhinin tespit edilebilen nüshalarından en eski tarihli H. 1206 (M. 1791-92) yılını göstermektedir (Şeyh Gâlib, 1996, s. 10). Şeyh Galip, Seyyid Ali Dede'nin gösterdiği yolda ilerlemek üzere Sütlüce'de bir eve taşınmış ve Ali Nutkî Dede'nin isteği üzerine bu eseri yazmaya başlamıştır. Galip, *Mesnevi* okunurken okunması âdet olmuş bir beytin şerhini de ilave ederek şerhinde 367 beyte yer vermiştir. *Mesnevi* ve *Cezîre*'de beyitler aynı olmasına rağmen iki esere göre de beyitleri yorumlayacağını, hem Mevlevîliğe yeni başlayanların hem de sona varanların vasıflarını gözeteceğini ifade etmiştir. Cezîre'deki 35 başlıktan 31'ine yer vermiş, bu başlıklarda öncelikle hangi konuya yer verileceği kısaca açıklanmıştır (Şeyh Gâlib, 1996).

2.1. Şeyh Galip'in Şerhinin Mukaddimesi

Şeyh Galip, eserine Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e salat ve selam içeren Kur'an'dan bir ayetle başlamıştır. Kısaca kendisinden ve Mevleviliğe girişinden bahsettikten sonra Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine değinmiştir. Bu kısımdan sonra da Cezîre şerhinde mesneviden seçilmiş birbirleriyle ilişkili 366 beyiti Şeyh Ali Dede'nin önderliğiyle şerh etmeye başladığını açıklamıştır. *Mesnevî* ve *Cezîre*'de aynı beyitler yer almasına karşın bu beyitlerin iki farklı yorumu olabileceğini bildiren Galip, bu yorumların ikisini de şerhinde kullanmayı amaçladığını belirtmiştir. Böylelikle beyitleri açıklama biçimini de ortaya koymuştur. Ayrıca Galip, eserini Mevlevilik denizine dalanlara değil Mevleviliği öğrenmek için ilk adımını atanlara hitaben yazdığına da değinmiştir (1996, s. 11-12).

Galip, kısaca eserinin bu kısmında kendisinden ve Mevleviliğe girişinden, şerh edeceği eser ve yazarından, şerhini kaleme alma sebebinden ve amacından, şerhin hitap ettiği topluluktan ve şerh yönteminden bahsetmiştir.

İlk şerh olan İlmî Dede'nin şerhinin giriş kısmında besmele, hamdele ve salveleden sonra Mevlana ve Yûsuf-ı Sîne-çâk övülmüş, *Cezîre-i Mesnevî*'nin oluşum süreci anlatılmıştır. Esere başlama sebebi ise dervişlerden birinin Farsça bilmeyenlerin de bu eseri okuyup anlayabilmeleri için eserin şerh edilmesi isteği olarak açıklanmıştır (Mengüç, 2005, s. 29-30).

Abdülmecid Sivasî'nin *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sine hamdele ve salveyleyle başlayıp şeyhi Şemseddin Sivasî'yi ve Mevlana'yı övgüyle anmıştır. Bu kısımdan sonra Sivasî, İlmî Dede'nin şerhini gördüğünü mananın tam anlaşılmadığını düşündüğü yerleri açıklamak gerektiğini vurgulayarak eserini telif sebebini ve yılını açıklamıştır (Uysal Bozaslan, 2016, s. 31).

Hamdele ve salveyleyle başlayıp Yûsuf-ı Sîne-çâk övgüleriyle devam eden ve birkaç beyitle *Cezîre-i Mesnevî*'yi tanıtan manzum ilk şerh Bosnavî'ye aittir. Cezîre'den şerh edilecek ilk beyite kadar olan giriş kısmında eserin adının *Şerh-i Manzume-i Cezîre-i Mesnevî* olduğunu, İlmî Dede'nin bu eseri mensur olarak tercüme ve şerh ettiğini ifade etmiştir. Bu bölümdeki bilgilerden Bosnavî'nin Sultan Murad zamanında yanına gelen bir dostunun teşvikiyle eseri kaleme aldığı anlaşılmaktadır (Bankır, 2004, s. 23-38).

Cevrî'nin *Cezîre* şerhi, *Hall-i Tahkîkât* (ilk 18 beyitle birlikte 40 beytin şerhi) ve *Aynü'l-Füyûz* (Cezîre'den seçilmiş 18 beyitin dışındaki 352 beyitin şerhi) olarak bir bütün değerlendirildiğinde *Hall-i Tahkîkât*'ın girişinde tevhid, na'at, 4 halifeye ve Sofu Mehmed Paşa'ya övgüler düzerken Cezîre'den seçilen 40 beyitin Sîne-çâk'ın eserine güzel bir giriş

olması isteğiyle şerh edildiğinden de bahsetmiştir. Sîne-çâk ve Cezîre'den övgüyle söz eden şârih, faydalı ve kısa bir seçki eser olmasıyla eseri şerh ettiğini dile getirmiştir (Gümüş, 2009, s. 238-240). Benzer şekilde *Aynü'l-Füyûz*'un giriş kısmında da *Mesnevi* ve Sîne-çâk hakkındaki düşüncelerini ifade eden şârih, Cezîre'nin meydana getirilişini, şerhe verdiği ismi aktarmıştır (Hidayetoğlu, 1986, s. 1-5).

Şeyh Galip'in mukaddimesinde iki farklı yoruma yer vereceğini söyleyerek yöntem belirtmesi onu diğer şârihlerden ayıran en önemli özelliğidir. Bu durum diğer şârihlerin yanında Şeyh Galip'i teori bakımından donanımlı da göstermektedir. Ayrıca şerhinde kendisinin Mevlana'dan sonra en fazla ön plana çıkan kişi olması daha mukaddimeden itibaren kendini gösterir. Diğer şârihlerin şerh mukaddimleri Şeyh Galip'inin yanında klasik kalıplarla ve bazı resmi bilgiler içeriyor görüntüsü vermektedir. Galip, çağında görülmeyen bir özellikle modern zamanların ön sözlerini andıran bir mukaddime ortaya koymakta, daha özgür bir tutum sergilemekte, farklı yorumlara yer vererek kendi şerhinin bütün şerhlerin de okunmasıyla ve kendi donanımlı bilgisiyle tamamlanmış bir sonuç niteliğinde olduğunun işaretini vermektedir. Galip'ten sonra *Cezîre-i Mesnevî* şerhi yazılmamış olmasının nedeni büyük olasılıkla Galip'in bu çok yönlü tutumudur.

2.2. Şerhte Takip Edilen Yöntem

Şerhler yöntemlerine, biçimlerine, şerh edilen eserin diline ve muhtevasına göre 4'e ayrılarak incelemektedir. Geleneksel, hall-i müşkilat veya tercümeyle yakın şerh ve modern şerhler yöntemlerini; manzum ve mensur oluşları biçimlerini; kaynak metnin Arapça, Farsça ya da Türkçe oluşu dillerini ve son olarak da edebî, dinî, tasavvufî veya bilimsel nitelikli olmaları da muhtevalarını meydana getirmektedir (Kılıç, 2008, s. 363-369). Bu tasnife ek olmak üzere Güleç, *Mesnevi* şerhlerini de metodu (geleneksel ve yeni şerhler), amacı (okurları bilgilendirmek ve bir düşünce veya inanç sistemini açıklamak), biçimi (manzum ve mensur), şerh edilen metnin durumu (düzenli ve düzensiz) ve şârihin tarikatı (Mevlevilik ve diğer tarikatlar) bakımından sınıflandırmıştır (2009, s. 222-229). Bu tasnife göre, Şeyh Galip'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'si okurları bilgilendirmeyi amaçlayan düzensiz bir şerh olup (seçme beyitlerden oluşan bir eserin şerhi olması sebebiyle) mensur biçimli, geleneksel bir şerhtir. Geleneksel şerhler arasında yer alması onun şerhte kelimelerin dilbilgisel açıklamalarını verip kelime kelime izah ettikten sonra beyiti büyünlüyle tercüme etmesinden kaynaklanmaktadır.

Galip, şerhine ilk 18 beyitin şerhiyle başlamıştır. Şerh metninin geneline bakıldığında bu beyitlerin diğer beyitlere göre daha kapsamlı ve ayrıntılı bir biçimde açıklandığı söylenebilir.

Güleç, *Cezîre-i Mesnevî*'de yer alan 35 konu başlığının³ 31'inin (Der beyân-ı kitmân-ı sır, Der-beyân-ı hâl-i hod-perestân, Der beyân-ı zemm-i mâl u câhest ve Der-beyân-ı âfet-i şöhrat hariç) Şeyh Galip'in şerhinde yer aldığını belirtmiştir (2008, s. 202). Ancak bu konu başlıkları anlamı bozmayacak biçimde küçük farklılıklar içermektedir. Örneğin Cezîre'nin ilk başlığı "Der-beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun' üftâte end ber müceb-i Hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend" iken Galip'in şerhinde bu başlık "Der beyân-ı hâl-i tâlibân, ki ez 'ilm-i İlâhî be-âlem-i sun' üftâde-end ve ber-muktezâ-yı 'hubbü'l-vatan mine'l-îmân' vatan-ı asli-yi hod-râ yâd mî-konend" biçimindedir. Şerhte öncelikle bu konu başlıklarının açıklaması yapılmış, sonrasında ilgili beyitlerin şerhine geçilmiştir. Şarih, bahsi geçen ilk başlıkta *Mesnevî*'nin ilk 18 beyitini şerh edeceğini ve Cezîre yazarının bu beyitlerin anlamını sadece yeni başlayanlara göre ele aldığını ifade etmiştir. Mukaddime kısmında da belirttiği üzere Galip, hem yeni başlayanlar hem de sona erenler açısından iki yönlü bir açıklama yapmayı hedeflediğini şu sözlerle yinelemiştir:

"Cevâmî'ü'l-kelimden vâki' olup hem ahvâl-i ibtidâya ve hem evsâf-ı nihâyetü'n-nihâyeye mutâbık iken Hazret-i Sîne-çâk yalnız erbâb-ı ibtidâya dâ'ir olan me'ânî-yi şerfesinde kasd buyurmuşlardır. Lâkin ma'nâ-yı mezkûr sehlü'l-me'hâz olup şerhde tedkîke hâcet olmadığından nâşî bu fakîr iki cânibi birden idâreye niyyet etmişimdir" (Şeyh Gâlib, 1996, s. 12-13).

Şeyh Galip'in şerhinde beyitler kelime kelime tercüme edilmiş sonrasında açıklama kısmına geçilmiştir. Beyitlerdeki fiillerin dilbilgisi bakımından tahlilleri yapılmış ve kelimelerin oluşma biçimleriyle birlikte hangi anlama geldikleri açıklanmıştır. Bunlara örnek olmak üzere şerhin ilk beytinden aşağıdaki kısım örnek verilebilir.

- 3 1. Der-beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun' üftâte end ber müceb-i Hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend (18 beyit), 2. Der-beyân-ı bî-derk-i müstemiân (8 beyit), 3. Der beyân-ı ketmân-ı sır (8 beyit), 4. Der beyân-ı zât-ı pâk-i Hazret-i Hüdâvendigâr kudde sırıruhu (9 beyit), 5. Der nasihat-i münkirân (7 beyit), 6. Der beyân-ı mukallid in ki hod-râ be-kâmilân kıyâs mî-koned (11 beyit), 7. Der beyân-ı zât-ı pâk-i ârifân (5 beyit), 8. Der beyân-ı taksîm-i merâtib-i evliyâ-yı kirâm 9. Der beyân-ı ittihâd-ı evliyâ-yı ızâm (7 beyit), 10. Der beyân-ı menâzil-i hilkat-i Âdemîst (8 beyit), 11. Der terğib-i taleb-i marifet (10 beyit), 12. Der beyân-ı himmet-i tâlibân (5 beyit), 13. Der beyân-ı nehy kerden ez sûret u der terğib be-ma'nâ (12 beyit), 14. Der beyân-ı tevbe (8 beyit), 15. Der beyân-ı fevâid-i girye vü zârî (8 beyit), 16. Der beyân-ı kesb-i mücâhede (8 beyit), 17. Der beyân-ı ân ki men karaa'l-bâbe vellecce lecce (17 beyit), 18. Der beyân-ı ân ki tâlib-râ her âyine ez-pîr nâ güzirest (9 beyit), 19. Der beyân-ı müsâhabet-i merdân-ı Hüdâ (12 beyit), 20. Der beyân-ı nehy kerden ez müsâhabet-i müddeiyân ve müzevirân (11 beyit), 21. Der beyân-ı ta'rîf-i zât-ı pâk-i pîr (10 beyit), 22. Der beyân-ı istikâmet-i tâlibân ve âdâb-ı hîdmet-i pîrân (17 beyit), 23. Der beyân-ı imtehan-ı şeyh (7 beyit), 24. Der beyân-ı terk-i ta'nest (7 beyit), 25. Der beyân-ı ta'n zeden-i münkirân şeyh-râ (9 beyit), 26. Der beyân-ı hâl-i hod-perestân (13 beyit), 27. Der beyân-ı in ki her hûbî-râ ki aybî âher-i an zîstest (7 beyit), 28. Der beyân-ı terk-i fenâ kesb-i bekâ (7 beyit), 29. Der beyân-ı terk-i dünyâ (10 beyit), 30. Der beyân-ı zemm-i mâl u câhest (14 beyit), 31. Der beyân-ı âfet-i şöhrat (5 beyit), 32. Der beyân-ı fevâid-i nîstî (5 beyit), 33. Der beyân-ı tevekkül ü kanâ'at (11 beyit), 34. Der beyân-ı riyâzet ü gurisnegî (28 beyit), 35. Der beyân-ı aşk ve muntehâ-yı vey (33 beyit)

بشنو این نی چو حکایت میکند
از جدایها شکایت میکند

”dinle شنیدن emr-i hâzırdır, bu این نی, ki beyne’l-‘uşşâk müşârün-bi’l-benândır. Yahud kendi vücûd-ı fânî-i hestî-nümûdlarından kinâyeye ola ki vech-i şebah gûyâlîğî kendinden olmayıp ilkâ ile olduğı ‘ayândır. چون vâvın işbâ’ıyla ne şekil demek, ‘Arabîde کیف lafzı gibi, hikâyet ediliyor, از جدایها cüdâlıklardan جدا ayrı demek masdariyyedir. Âhirindeki ها cem’ hâ’sıdır...” (Şeyh Gâlib, 1996, s. 14)

Galip, açıklama yaparken ayet ve hadislerden Arapça, Farsça veya Türkçe manzum ve mensur metinlerden, ibretlik hikâyelerden ve kendi şiirlerinden örnekler vererek konunun anlaşılır olmasını sağlamaya çalışmıştır. Birinci beytin şerhinde Galip’in ayetten yaptığı alıntı şöyledir:

“Pes meselâ havâssdan olan kuvve-i sâmi’anın lezâyiz-i sûriyyesi, esvât-ı sâzece-i latîfedir ve lezâyiz-i ma’neviyyesi, kelimât-ı hakâyık-simâtdır. Ke-zâlik mekârih-i sûriyyesi⁴ لصوت الحمير انكر الاصوات انكر انكر mü’eddâsınca olan esvât-ı kerîhe vü mekârih-i ma’neviyyesi, beyit”

چون هوا ژاژ او بکوش سپود
(1996, s. 14). کوش کفارت کناه شمود⁵

On ikinci beytin şerhinde Leyla ve Mecnun hikâyesinin bir kesitiyle konuya açıklık getirmeyi amaçlarken şerhin içinde harmanladığı örneklem eserini sağlam bir zemine oturtmasına olanak sağlamıştır. Bu ve bunun gibi metinlerin bağlam içinde metne dâhil edilmesi kaynakları bakımından zengin bir şerh metninin ortaya koyulması sonucunu doğurmuştur.

“Öyle hikâyet olunur ki Kays-ı ‘Âmirî ser-geşte-i beyâbân-ı cünûn olup Leylî Leylî deyu gezer yürür iken Leylâ’nın yolu nâ-gâh anın üzerine uğrayıp, “Ey darbü’l-mesel-i rüsvâyân-ı ‘aşk, senin matlûb-ı cânın olan Leylâ benim” dedikde, ol serâsîme-i sahbâ-yı vecd aslâ sarf-ı dimâğ etmeyip, “Var git ki senin mahabbetin beni senden fâriğ etdi” demiş” (Şeyh Gâlib, 1996, s. 28).

“Der-nasîhat-ı münkirân” bölümünde yer alan aşağıdaki beyti

کار درویشی و رای فهم تست
سوی درویشان منکر مست مست

4 “...Seslerin en çirkini eşek sesidir.” Kur’ân, 31/19.

5 “Hava, onun boş sözünü kulağa ulaştırınca; kulak (onu) günaha kefarete saydı.”

dervişlerin işlerini herkesin anlayamayacağı, o nedenle hor görülmemeleri gerektiği, insanların zannettiği gibi refah hâlinin mal, mülk, evlat ve aile ile olmadığı, dervişlerin bilgisizliğine bakıp yollarından vazgeçmelerinin yanlış olduğu şeklinde açıklamıştır. Şeyh Galip'in kendi Divan'ından seçtiği “Manevi yokluğum (fakirliğim) Allah’a öyle bir uçmuş ki yünden hırkamız himmet hüması için parça parça kanat olmuştur.” anlamındaki beyit aşağıdaki gibidir.

Lâ-mekân-pervâz-ı fakrım kim hüma-yı himmete

Bâl ü perdîr rîze rîze hırka-i peşmînemiz (Şeyh Gâlib, 1996, s. 59).

İlmî Dede, Bosnavî ve Cevrî’de şerh yöntemiyle ilgili bahsi geçen özelliklerin çoğu yer almamaktadır. İlmî Dede sadece anlamla ilgilenmiş, beyiti kelime kelime açıklamamış, kelimelerin dilbilgisel özelliklerine de yer vermemiştir. İlmî Dede 360 (359’u *Mesnevi*’den, 1’i *Mesnevi* okunduğunda okunması adet olmuş beyit) beyti tercüme etmiştir. Beyit tercüme edildikten sonra bazen sayfalarca açıklama yapmış bazen de kısa açıklamalarla beyti izaha çalışmıştır. Beyitleri açıklarken beyitin anlamı dışında fazla bilgi vermemiş, konu etrafında ayet, hadis ve veciz sözlerden faydalanmış, kendi sanat ve ilminden bahsetmemiştir. Bazı beyitlerde soru-cevap yöntemiyle konuşma üslubu içinde şerh yaptığı görülmektedir (Mengüç, 2005, s. 54-55).

Sivasî’nin kullandığı şerh yöntemi Şeyh Galip’inkine benzemektedir. Şerh metninde Cezîre’de geçen 35 başlıktan (Der-beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun” üftâte end ber müceb-i Hubbu’l-vatan mine”l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend, Der beyân-ı ketmân-ı sır, Der beyân-ı fevâid-i nîstî ve Der beyân-ı riyâzet ü gurisnegî hariç) 31’ine yer verilmiştir. Sivasî başlıkların altında hangi konuyu ele alacağına değinmeden doğrudan *Cezîre*’den alıntılacağı Farsça beyite ve şerhine geçmiştir. Kelimelerin dilbilgisel açıklamaları yapılmış, mecazlı terkip ve kelimelerin Hisarî ve Ni’metullah başta olmak üzere Arap ve Fars lügatlerindeki anlamlarına yer verilmiştir. “Ma’nâ” diye başlayan kısımda beytin tercümesi yapılmış ve bazı beyitlerdeki açıklanmaya muhtaç kısımlar “ya’nî”yle başlayan cümlelerle izah edilmiştir. Şerhte İlmî’de olduğu gibi “soru-cevap” biçiminde izahlar ve örnekler de mevcuttur. Kendi şiirleriyle birlikte başka şairlerin Farsça, Arapça ve Türkçe şiirlerine de yer verilmiştir (Uysal Bozaslan, 2016, s. 49-53).

Bosnavî, İlmî Dede’nin şerh metodunu uygulayarak mensur bir eseri manzum kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere şerhine çok fazla yenilik katmamıştır. İlk 18 beytin şerhiyle başladığı eserinin bu kısmına başlık vermemiştir. Şerhte Farsça beyit, beytin tercümesi ve açıklaması biçiminde bir sıralama izlenmiştir. *Cezîre-i Mesnevi*’de yer

alan 35 başlıktan (Der-beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun' üftâte end ber müceb-i Hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend ve Der beyân-ı terk-i dünyâ başlıkları hariç) 33'üne yer veren Bosnavî, ayet, hadis iktibaslarına, hikâyelere ve kendi ya da başka şairlerin şiirlerine şerhinde değinmemiştir (Bankır, 2004, s. 22-35).

Cevrî'nin hem *Hall-i Tahkîkât* hem de *Aynü'l-Füyûz*'da takip etmiş olduğu yöntemin aynı olması bu eserlerin birlikte ele alınmasına imkân sağlamaktadır. Bir beyiti beş beyitle şerh eden şarih, önce şerhini yapmış sonra da şerhe konu beyite yer vermiştir. Eserde beyitlerin bazen tercüme özelliği gösterdiği ve konu başlıklarının açıklanmadığı görülmektedir. Ayet, hadis ya da hikâyeleri şerhine dâhil etmeyen Bosnavî, Cezîre'den 34 başlığa şerhinde yer vermiştir. Bir bölüme “bişnev” lafzıyla başlayan kendine has bir adlandırma yapan şarih, “Der-beyân-ı tâlibân ki ez ilm-i ilâhî be-âlem-ı sun' üftâte end ber müceb-i Hubbu'l-vatan mine'l-îmân ve vatan-hâ-yı aslî-i hod mî-talebend”ve “Der-beyân-ı bî-derk-i müstemiân” başlıklarını kullanmamıştır (Hidayetoğlu, 1986).

Galip'in şerh yöntemine bakıldığında en başa Cezîre'den aktardığı beyti yerleştirdiği görülmektedir. Bu kısımdan sonra beyitte yer alan kelimeleri dilbilgisel kurallarıyla tek tek açıkladığı ve beytin önce anlaşılan ilk anlamına yer verdiği görülmektedir. Yapılan tercümenin ardından *Mesnevi* ve *Cezîre* açısından iki farklı yoruma yer verdiği ve bu yorumlar için zaman zaman ayet, hadis, önemli şahsiyetlerin söz ve görüşlerinden zaman zaman da *Mesnevi*'den alıntılanan başka beyitler, kendi ve beğendiği diğer şairlerin şiirlerinden örnekler verdiği dikkat çekmektedir. Özellikle Mevlana'nın bizzat kendinin kaleme aldığı ilk 18 beyitin şerhi hacmi ve muhtevası bakımından diğer beyitlerden ayrılmaktadır. Sivasî'nin yöntem bakımından ortaya koyduğu şablon Galip tarafından genişletilerek kullanılmıştır. İlmî Dede'yi yöntem bakımından takip eden diğer şarihlerin ulaşamadıkları bir seviyede şerhler yapan bu iki şarih beyitleri inceleme biçimlerinden kullandıkları kaynaklara, kullandıkları üsluptan verdikleri şiir örneklerine kadar pek çok noktada kesişmişlerdir. Bu kesişme aynı olma çabasından çok, kendilerini farklı öncelikleri ve kendilerine özgü bir biçimde ifade etme istekleriyle ilgilidir.

2.3. Şerh Yaparken Yararlanılan Kaynaklar

Şeyh Galip, *Cezîre-i Mesnevi* şerhinde başvurduğu kaynaklardan mukaddime kısmında bahsetmemiştir. Cezîre'den aldığı beyitleri açıklarken yararlandığı kaynakların ya da alıntı yaptığı beyitlerin çeşitliliğine bakılırsa bu tercihlerin özgün olma isteğiyle ilgili olduğu söylenebilir. Hemen her şerh metninde olduğu gibi temelde ayet ve hadislerden yararlanan Galip, *Mesnevi* gibi tasavvuf metinlerinde özellikle yer verilen sahih olmayan hadislerden ve

Mesnevi'nin *Cezîre*'de yer almayan beyitlerinden de yararlanmıştı. Bunun yanında Galip'in kendi eserlerinden alıntılacağı beyitlerin şerhin geneline bakıldığında azımsanmayacak kadar çok olduğu fark edilmektedir. Hüsn ü Aşk ve Divan'ından alıntılacağı şiirlerin çoğunun kendi eserlerinden olması, hem onun sanatı ve Mevlevilikle arasındaki bağı göstermekte hem de kendi şiirleri hakkındaki kanaatini ortaya koymaktadır. Galip, *Cezîre* şerhini adeta bir buluşma noktası olarak görmekte, Mevlana ile kendisini ve *Mesnevi*'den alıntılanan başka beyitlerle kendi şiirlerini aynı pencerede buluşturmaktadır. Böylelikle çok katmanlı yapısıyla *Cezîre* şerhi Mevlana ve Galip arasında köprü görevi görmektedir. Şerh-i *Cezîre-i Mesnevi*'de örnek olarak yer verilen şiirlerin sayısal durumu tespit edildiğinde bunların çoğunun Şeyh Galip'e ait olması şerh metninde kendini referans aldığını, edebî anlamda kendini ve sanatını öncelediğini, şerhin çok katmanlı yapısı içerisinde kendi şiirini Mevleviliği merkeze koyarak meydana getirdiğini göstermesi bakımından önemlidir. Özetle Galip, Mevlevilikle ilgili önemli bir eseri şerh ederken ona ait olan sanat eserlerinin her bakımdan bu tasavvufi görüşe dayandığını da dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Aşağıdaki tabloda *Cezîre* şerhinde yer alan şiirlerin sayısal durumu gösterilmiştir.

Tablo 1. *Cezîre* Şerhinde Yer Alan *Mesnevi*'nin Diğer Beyitleri ve Galip'in Kendi Şiirlerinin Sayısal Durumu

<i>Mesnevi</i> 'den Beyitler	Şeyh Galip'in Şiirleri	Diğer Şairler
9	32	24

Galip'in şerhine bakıldığında anlaşılır olma çabasının ve bilgi birikiminin kaynakların çeşitliliğine yansıdığı fark edilmektedir. Mevlevî kültürü ve anlayışı içinde göstermiş olduğu titizlikle yaklaşık 60 kaynağa doğrudan ya da dolaylı olarak başvurduğu dikkat çekmektedir. Galip, bu kaynakların bazılarından beyit ve hikâye örneği verirken bazılarından da görüş, söz, rüya ya da olay aktarmıştır. Aktardığı görüş veya beyite başka birisinin yapmış olduğu şerhler konusunda farklı tutumlar sergilemiştir. Aktardığı görüşü destekleyip desteklemediğini açıkça ifade ederek kendi özgün yorumunu beyan etmekten kaçınmamıştır.

Örneğin bir beytin şerhinde Hazret-i Şeyh İsmail Ankaravî'nin hikmetli üslubunun kuralının gözetildiği söylenmiştir. Bu kurala göre doğru nasihatın nasıl olması gerektiği şöyle açıklanır: Nasihat eden nefsinin gafiller zümresine indirdikten sonra nasihatini açıklamalıdır. Bu fikri desteklemek için Kur'an-ı Kerim'de Habib-i Neccar kıssasında geçen "Beni yaratana ne diye kulluk etmeyeyim?" ayetinin tefsirine yer verilmiştir. Mananın özünü buna göre kurunca beyitte geçen ruh kelimesinin, "aşkın tahsis edilmesinde gamlar çekip henüz isteğine ulaşamamışken ömrünü tüketen" anlamıyla anlaşılacağı ve Abdullah Efendi'nin de bu görüşe

katıldığı beyan edilmiştir. Bu görüşe göre gam, aşkın öğrenilmesine dair olan gam olarak açıklanmıştır. Ama Galip bu gamın aşkın kendisi olan (aynî'l-aşk) gam olarak açıklanmasını daha uygun bulduğunu vurgulamıştır.

“Bu beyt-i şerîfde şurrâh-ı Mevlevî'den sâbıkü'n- bi'l-hayrât olan Hazret-i Şeyh İsmâ'il-i Ankaravî kaddesa'l-lâhu sırrahu'l-'azîz üslûb-ı hakîm kâ'idesi gözedilmiştir, buyururlar. Ve üslûb-ı hakîmi imhâz-ı nush için nâsîh, nafsini gâfiller zümresine tenzîl edip ba'dehu nushı beyân etmektedir deyip, Kur'ân-ı Kerîm'de Habîb-i Neccâr kıssasında kavmine mahall-i nushda وما لى لاعيد الذى فطرنى ayet-i kerîmesinin tefsîrini tafsîl ü tahkîk edip hulâsa-i ma'nâyı öyle 'ahz buyururlar ki bu hûş 'aşkın tahsîsinde gamlar çekip ve henüz matlaba nâ-resîde iken ifnâ-yı 'ömr etmişlerdir demek ola, demişler. Ve fâzıl-ı tahrîr-i ma'nevî 'Abdullah Efendi cenâbları dahi hazret-i müşarûn ileyh cenâblarına ittibâ' edip bu ma'nâyı tahsîn buyurmuşlar. Bu sûretde ما غمافazındaki gam, tahsîl-i 'aşka dâ'ir olan gam olup, 'ayn-ı 'aşk olan gam olmamak münfehimdir. Zîrâ tahsîle dâ'ir olan irâde mertebesidir. Ammâ fakîr hâtırına gelir ki 'ayn-ı 'aşk olan gam murâd olunup ma'nâ bu vechile verile...” (Şeyh Gâlib, 1996, s. 32).

“...De ki: Ruh Rabimmim emrindendir” ayetinin tefsirini Mukâtil bin Süleyman'ın “nûrumdan” diye yorumlaması, bu ruha ruh-ı emrî ve nurullah demesi karşısında Mevlana'nın bu ruhu ruh-ı insanî kabul etmesinin nükteli gerekçesini açıklamıştır. Bu açıklamayla Mevlana'nın görüşünü tercih ettiğini ifade etmiştir (Şeyh Gâlib, 1996, s. 82-83).

Galip'in yukarıda verilen örneklerin aksine bazı kaynakları ve müelliflerini örnek aldığı, onların görüşlerine katıldığı ve övgüyle bahsettiği de görülmektedir. Bunlar arasında İbn-i Arabî'nin özellikle Fütuhât'ı başta olmak üzere *Füsûsü'l-Hikem*'i, *Emrû'l-Hükmü'l-Merbût Risalesi* ve Abdülhâlık Gucduvânî'nin *Reşehât*'i önemli bir yere sahiptir. Şerh metninde adı en fazla geçen kaynak kişilerden olan İbn-i Arabî'nin bir hadis hakkındaki yorumunu örnek vermiş ve beyiti sadece bu yorumla açıklamıştır. “Yeryüzünde bir kişi bile Allah dese kıyamet kopmaz.” anlamındaki hadisi İbn-i Arabî'nin “Hakikatte, zikirle Allah'ı zikredenin mürşit olduğu, onun varlığının bütün kâinatı koruduğu, göz bebeği olan insan arif olmazsa o anda dünyanın alt üst olacağı” biçiminde yorumladığını söyleyerek beyiti şerh etmiştir.

“... لا تقوم الساعة ما دام فى العرض رجلا يقول الله الله...” hadîs-i şerîfinin ma'nâsında Hazret-i Muhyiddîn, “Hakk, zıkr ike zikru'llâh olan 'ârif-i bi'llâhdır. Anın vücûdu cemî'-i ekvânı hıfz u zabt eder. İnsânü'l-'ayn olan şahıs 'ârif

olmazsa, ol ânda cihân zîr ü zeber olacağına, bu hadîs-i şerîfde delâlet vardır” buyurmuşlar...” (Şeyh Gâlib, 1996, s. 131).

Hadis-i şerif geçen bir beytin şerhinin sonunda ise hadis konusunda saygı duyduğu Mevlana'nın hadis ilmini Şeyh Sadreddin Konevî'den öğrenmeyi iftiharla anlattığına değinmiştir. Bunu anlatırken aralarında hoca öğrenci ilişkisi olan Seyyid Cürcanî ve Kutbuddin Razi'den de bahsetmiştir. Mevlana'nın hadis bilgisini sorgulamadığını ve onun bu husustaki bilgisine güvendiğini böyle izah etmeyi tercih etmiştir (Şeyh Gâlib, 1996, s. 119).

Ayrıca Galip, Cezîre şerhinde geçen bir beytin açıklamasında “افمن شرح الله صدره للاسلام” ayetine telmih olduğunu, “sadr”ın şerhinde Şeyh İsmail Ankaravî'nin güzel bir açıklama yaptığını söylerken övgüyle ona “*Mesnevi* definesinin fatihi” demiştir. Bunun yanında “Allah onun bereketini ve sırlarını bize ihsan etti.” sözüyle onun bilgisinden faydalandığını da beyan etmiştir. Konuyla ilgili cümleleri şu şekildedir: “...Ve bu beyt-i şerîfde للاسلام افمن شرح الله صدره لافمن âyet-i kerîmesine telmîh vardır. Ve şerh-i sadr mâddesini fâtih-i define-i Mesnevî hazret-i Şeyh İsmâ'il-i Mevlevî اسرارہ افاضنا الله ببركات افاضنا güzel beyân buyurmuşlardır...” (Şeyh Gâlib, 1996, s. 20).

Şeyh Galip'in şerh metninde başta Divan'ı ve Hüsn ü Aşk'ı olmak üzere çeşitli Türk, Fars ve Arap şairlerin şiirlerinden örneklerle yer verdiği görülmektedir. Kendi şiirleri dışarıda tutulursa örnek beyitlerin/mısraların çoğunun Türk şairlere ait olduğu söylenebilir. Beyitleri yer alan Türk divan şairleri; Ruşenî, Fuzulî, Halîmî, Niyazî-i Mısrî, Hayalî, Ruhî-i Bağdadî, Hakanî, Neşatî, Şeyhî Âdem Dede, Bursalı Cinanî ve Nef'î'dir. Konuyla ilgili olmak üzere burada birkaç örnek verilebilir. Şems-i Tebrizî'nin *Divan*'ından olan beyit aşağıdaki gibidir. İştimenin öneminden bahsederken *Tebrizî Divanı*'ndan “Söz, söz ehlinin yanında değerlidir. Söz, gökyüzünden inmiştir, hakir görülemez.” anlamında bir beyiti alıntılanmıştır.

Zîrâ ma'ârif mer'ıyyâtan değildir. Bir ma'nâyı iştmedikce 'ilm-i icmâlî hâsıl olmaz. Beyit

سخن بنزد سخنور بزرگوار بود

(Şeyh Gâlib, 1996, s. 15) ز آسمان سخن آمد سخن نه خوار بود

Başka bir beytin şerhinde Fuzulî Divanı'ndan bir alıntıyla konuyu izah etmeye çalışmıştır. Temsilî olarak neydeki inlemeler ve meydeki coşkuyla diğer eşyaların durumu karşılaştırılmıştır.

Temsîl tarîkıyla neydeki efgân ve meydeki galeyân zıkrı buyurup, sâ'ir eşyâyı anlara kıyâs eylemişlerdir. Beyit:

‘Aşkdır ol ol neş’e-i kâmil ki andandır müdâm
Meyde teşvîr-i harâret neyde te’sîr-i sadâ

Ya’nî ins ü melek ve cinn ü cemâd ü cân-verân, mahabbet-i ilâhî ile hayy u kâ’imdir. (Şeyh Gâlib, 1996, s. 26)

Galip’in bazen bir beytin şerhini yaparken açıkça başka bir beyte telmih olduğunu belirttiği ve bahse konu beyti şerhine dâhil ettiği görülmektedir. “Üzümlerin yaratılmasından önce her biri şarap içmişlerdir. Sesler ve sarhoşluklar göstermişlerdir.” anlamına gelen beyitte Arap şairlerden Ömer İbnî’l-Fâriz’in Kasîde-i Hamriyye’sinin matla beytine telmih yapıldığını ileri sürmektedir. Bu ve bu biçimde istiare, kinaye, telmih vb. edebî sanatlarla şerh metninde yer verilmesi şarihin estetik kaygısını gösteren, esere yaklaşımını açıklayan ve anlaşılır olmaya çalışırken edebîlikten de uzaklaşmayan tavrını ortaya koyması bakımından kıymeti haizdir.

Bu beyitte ‘Ömer İbn’î’l-Fâriz hazretlerinin Kasîde-i Hamriyyesi’nin matla’ı olan beyit,

شربنا على ذكر الحبيب مدامة
سكرنا بها من قبل ان يخلق الكرم

beytine telmîh olduğu âşikârdır. (Şeyh Gâlib, 1996, s. 70-71)

Şerh metninin hemen her beyitinde şerhi zenginleştiren bir unsurun yer alması oldukça dikkat çekicidir. Yukarıda ayrıntılarıyla bahsedilen bu özelliklerinin dışında Hallac-ı Mansur, Cüneyd-i Bağdadî, Beyazîd-ı Bistamî vd. önemli şahsiyetlerin sözlerine; Molla Câmi, Ebu Hâmid el-Gazalî, Baha’üddin-zâde vd. âlimlerin görüşlerine; Leyla ve Mecnun ve İlahîname’den kısa hikâyelerle Hz. Yusuf, Zünnun-ı Mısırî ve Hz. Şiblî gibi önemli kişilerle ilgili rivâyetlere şerh metninde genişçe yer verilmiştir. Şerh metninde doğrudan ya da dolaylı olarak bahsi geçen kaynak kişiler veya eserler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo2. Galip'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sinde Bahsi Geçen Kişiler veya Eserler

	<i>Kişiler</i>	<i>Eserler</i>
Şiir Örnekleri	Şeyh Galip	<i>Divan, Hüsn ü Aşk</i>
	Mevlana	<i>Mesnevî</i>
	Nef'î	<i>Divan</i>
	Ebu Talib-i Mekki	<i>Kûtu'l-Kulûb</i>
	Sâib	<i>Ferheng-i Eşar</i>
	Veledî	<i>Ma'ârif</i>
	Bursalı Cinanî	X
	Mesnevî-yi Veledî	X
	Akşemseddin	X
	Sâ'ib-i Mevlevî	X
	Şeyhî Âdem Dede	X
	Ömer ibni'l-Fârîz	<i>Kaside-i Hamriyye</i>
	Rûhî-i Bağdadî	X
	Hakânî	<i>Hilye</i>
	Neşatî	X
	X	<i>Gülîstan</i>
	Hayalî	X
	Sâhib bin Abbâd	X
	Hz Ali'nin	X
	Niyazî-i Mısri	X
	Abdullah Efendi	X
	Halimî	X
	Fuzulî	<i>Divan</i>
	İbni Arabî	X
	Feridüddin-i Attar	X
	Ruşenî	X
Sözler	Hallac-ı Mansur	X
	İbni Arabî	<i>Füsûsu'l-hikem</i>
	İbni Arabî	<i>Emrû'l-Hükmü'l-Merbût</i>
	Cüneyd-i Bağdadî	X
	Bayezid-i Bistamî'nin	X
	X	<i>el-Mu'cemü'l-Mufasssal</i>
	Hacı Abdullah Hırevî	X
Görüşler	Ahmed b. Âsım-ı Antakî	X
	Abdülhâlık Gucduvanî	<i>Reşehât</i>
	'Ubeydullah Ahrar	<i>Reşehât'taki görüşü</i>
	İbni Arabî	<i>Fütühât</i>
	Molla Camî	X
	Huccetu'l-İslam Ebu Hâmid el-Gazalî	<i>Risale-i Ruhiyye</i>
	Mukatil	X
	İbni 'Atâ'ullah el-İskenderî ⁶	<i>Füsûsu'l-Hikem</i>
	Baha'üddin-zâde	<i>Şerh-i Fıkhu'l-ekber</i>

6 Tanınmış sûfîlerden İbn 'Atâ'ullah el-İskenderî'nin adı, yaralanılan kaynaktaki İbni 'Atâ'ullâh el-Üsküdâr şeklinde okunmuştur (Şeyh Gâlib, 1996, s. 114). Yapılan taramalar sonucunda böyle birine ulaşılamamış, bu şahsın kuvvetle muhtemel İbn Atâ'ullâh el-İskenderî olabileceği düşünülmüştür (Kara, 1999, s. 327-328).

Hikâyeler ve Rivâyetler	Feridüddin-i Attar Hasan Basrî X X Asma'î İbni Arabî X Hakîm Senayî X X X	<i>Esrarname</i> X <i>Leylâ vü Mecnûn</i> <i>Zünnûn- Mısırî ile ilgili bir hikâye</i> X X <i>Hiz. Şiblî ile ilgili bir rivâyet</i> <i>İlâhîname</i> <i>Şah Sencer'le ilgili bir rivayet</i> <i>Hiz. Yûsuf'la ilgili rivayet</i> <i>Hâtem-i Asamm'la ilgili rivayet</i>
Hakkında Bilgi Verilmeden Sadece Adı Geçen Kişi ya da Eserler	Molla Camî İmam Gazalî X X X X X	<i>Şerh-i Lemeat</i> <i>Risale-i Ruhiyye</i> <i>İbni Edhem</i> <i>Külhan-ı Lâyhar</i> <i>Hakîm Senâî</i> <i>Harut ve Marut</i> <i>Hâtem-i Süleyman</i>
X: "Bilgi yok." anlamında kullanılmıştır.		

İlmî Dede'ye ait Cezîre şerhinde başka şairlerin şiirlerinden ve çeşitli ilmî eserlerden yararlanılmamıştır (Mengüç, 2005, s.55). Kime ait olduğu belirtilmemiş birkaç beyit dışında şerhteki beyitlerin tamamı şerhe konu olan *Cezîre-i Mesnevî*'ye aittir.

Sivasî, İlmî Dede'nin eserini anlaşılır hâle getirme çabasında olmakla *Cezîre-i Mesnevî* şerhinde farklı önemli kişilerin şiirlerine ve eserlerine başvurmuştur. Şairinden bahsetmediği pek çok şiirin yanı sıra en fazla kendi, şeyhi Şemseddin Sivasî, Câmî, Hâfız, Yazıcıoğlu Mehmed ve Kasımî'nin şiirlerine yer vermiştir. Ayrıca eserde kelimelerin açıklanmasında Hisarî ve Ni'metullah sözlüklerine, İbni Arabî, Mevlana, Yunus Emre, Gazalî, Kurtubî ve Fahreddin Râzî'nin görüşlerine, *Şerh 'ul-mevâkıf*, *Hâşiye-i Metâli*, *Acayibü'l-kulûb*, *Beyzavî Tefsiri*, *Reşehât* gibi ilmî eserlere ve Cüneyd-i Bağdadî, Bayezid-i Bistamî ve Ebu'l-Hasan Harakanî gibi önemli şahsiyetlerle ilgili hikâyelere başvurmuştur (Uysal Bozaslan, 2016).

Bosnavî İlmî Dede'nin şerhinde söylediklerini manzum bir biçimde ortaya koyduğu için onun metnindeki şerh kaynaklarını örnek almıştır. Tercüme yapmadan beytin açıklamasına başlamıştır. Şerh metninde ayet ve hadisler dâhil herhangi bir ilmî eseri de kaynak göstermemiştir (Bankır, 2004).

Cevrî de şerhinde İlmî Dede gibi ilmî kaynaklara başvurmayan şarihlerdendir. Onun şerhi çoğu zaman tercüme olmaktan çıkamamıştır.

Şeyh Galip'in kaynaklar konusundaki hassasiyeti hem biçim hem de muhteva bakımından okuyucuyu tatmin edecek niteliktedir. Manzum (şiir, mısra, beyit, rubai, tercî' vd.) ve mensur olmak üzere İbn-i Arabî, Gucduvânî, Attar, Câmî gibi önemli şahsiyetlerin eser, söz, görüş veya şiirlerinden yaptığı alıntılarla şerhini sağlam bir zemine oturtmuştur. Bunun yanında çoğu kendi eserlerinden olan örneklerle sanatı ve Mevlevilik arasındaki bağına hatta bu yolla da Mevleviliğe olan yakınlığını ortaya koymuştur. Biçimsel açıdan klasik şerh yöntemiyle meydana getirilmiş bu metni, hem *Mesnevi* hem de *Cezîre* açısından değerlendirmesi, örnek verdiği görüşlere karşı çıkıp katılması ya da kendi görüşünü ortaya koyması gibi sebeplerle çok katmanlı ve orijinal bir hâle getirmiştir. Bir beyiti 5 beyit ekleyerek açıklama çabasında olan Cevrî'yi bir kenara koyarsak Galip dışındaki diğer şarihlerin İlmî Dede'yi esas almaları da Galip'i diğerlerinden farklı bir yere koyan özellikleri arasındadır.

Sonuç

Bu çalışmada *Cezîre* şerhlerinden Galip'in *Şerh-i Cezîre-i Mesnevi*'sini yöntem ve muhteva bakımından ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle *Cezîre* şerhleri ile ilgili bilgi verilmiş, Galip'in şerhinin son şerh olmasının sebepleri ve orijinallik göstergeleri üzerinde durulmuştur. Yöntem bakımından beyitlerin kelimelerinin tek tek anlamlarının verilmesi, dilbilgisel kurallarıyla açıklanması, beyitin bütünüyle ilk anlamı verildikten sonra *Mesnevi* ve *Cezîre* açısından iki farklı yorum yapılması dikkat çekicidir. Bunların yanında Galip yorumlarını başta ayet, hadis, önemli şahsiyetlerin söz ve görüşleriyle zenginleştirirken başta kendi şiirleri olmak üzere *Mesnevi*'den başka beyitler ve beğendiği şairlerin şiirleriyle ilmek ilmek işlemiştir.

Şeyh Galip'in kaynaklar konusundaki hassasiyeti hem biçim hem de muhteva bakımından okuyucuyu tatmin edecek niteliktedir. Manzum (şiir, mısra, beyit, rubai, tercî' vd.) ve mensur olmak üzere İbn-i Arabî, Gucduvânî, Attar, Câmî gibi önemli şahsiyetlerin eser, söz, görüş veya şiirlerinden yaptığı alıntılarla şerhini sağlam bir zemine oturtmuştur. Mevleviliği özümseyişini ve eserlerinin belki de tümünde bu görüşün benimsenişini Divan ve Hüsni Aşk'tan yaptığı alıntılarla kanıtlamıştır. Bunun yanında çoğu kendi eserlerinden olan örneklerle sanatı ve Mevlevilik arasında bir bağ kurmaktadır. Şerhinde *Mesnevi* ve *Cezîre* açısından iki farklı yoruma yer vermeyi amaçlaması bu eserleri iki ayrı eser kabul ettiğini göstermektedir. *Cezîre*'den *Mesnevi*'ye köprü konumundaki şerhi biçimsel açıdan klasik şerh yöntemiyle meydana getirilmiştir. Galip'in başvurduğu kaynakların çeşitliliği ve toplamı göz önünde bulundurulduğunda örnek verdiği görüşlere karşı çıkıp katılması ve kendi görüşünü açıkça ortaya koyması gibi sebeplerle çok katmanlı ve orijinal bir şerh meydana getirdiği söylenebilir.

Diğer şerhlerle birlikte değerlendirildiğinde kapsamı ve yararlandığı ilmî kaynaklar bakımından onları aştığı belirtilmelidir. İlmî Dede, Bosnavî ve Cevrî'nin eserlerinin kapsamı, muhtevaları, kaynakları bakımından Şeyh Galip ve Sivasî'nin şerhleriyle bir tutulamayacağı anlaşılmaktadır. İki kapsamlı şerhe bakıldığında bazı benzer ve farklı yönlerin olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle kaynaklar bakımından Gazalî, İbnî Arabî, Câmî gibi önemli şahsiyetler her iki şerhe de konu edilmiştir. Bunun yanında önce beyitlere yer verilip sonra beyitlerdeki dilbilgisel açıklamalara, kelime anlamlandırmalara, tercümelere ve açıklamalara (ayet, hadis, hikâye ve görüşlerle) değinilmesi benzerlik göstermektedir. Fakat özellikle Şeyh Galip'in şiir örneklerinin sayısı, çeşitliliği ve doğrudan kendini ve Mevlana'yı referans alması eserini sadece Mevlevilik bağlamında değerlendirdiğini göstermesi bakımından Sivasî'den ayrılmaktadır. Şerhinde ise daha çok kendisi yanında şeyhinin şiirlerini alıntıl原因 Sivasî, bu yaklaşımıyla eserini daha çok tarikatlar bağlamında ele almış olabileceğini düşündürmektedir. Galip ve Sivasî'nin yolları kendilerini farklı eğilimler, öncelikler ve kendilerine özgü bir biçimde ifade etme istekleriyle pek çok noktada kesişmektedir.

Biçimsel açıdan klasik şerh yöntemiyle meydana getirilmiş bu metni, hem *Mesnevi* hem de *Cezîre* açısından değerlendirmesi, örnek verdiği görüşlere karşı çıkıp katılması ya da kendi görüşünü ortaya koyması gibi sebeplerle çok katmanlı ve orijinal bir hâle getirmiştir. Bir beyiti 5 beyit ekleyerek açıklama çabasında olan Cevrî'yi bir kenara koyarsak Galip dışındaki diğer şarihlerin İlmî Dede'yi esas almaları da Galip'i diğerlerinden farklı bir yere koymaktadır. Ayrıca Galip'in mukkaddimeden itibaren Mevlana'dan sonra en fazla kendini ön plana çıkarması, iki farklı yorumla şerhini gerçekleştirmesi, özgür bir tutumla eserinde yer verdiği farklı yorumların üzerine de bir yorumu olması onu ve eserini diğer şerhlerden ayıran en önemli özelliklerdendir. Onun donanımlılığı ve çok yönlülüğüyle ilgili bu tespitler Galip'ten sonra *Cezîre-i Mesnevî* şerhi yazılmamasını belirleyen niteliklerdendir.

Kaynakça / References

- Bankır, M. M. (2004). *Şerh-i cezîre-i mesnevî (Metin-inceleme)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i şu'arâ-yı mevlevîyye* (İ. Genç, Neş.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlânâ'dan sonrası mevlevîlik*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güleç, İ. (2008). *Türk edebiyatında mesnevî tercüme ve şerhleri*. İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2009). Dağılmış incileri toplamaya yardım etmek: Şerh tasnifi meselesine küçük bir katkı. *Turkish Studies*, 4(6), 213-230.
- Gümüş, Z. (2009). Mesnevi'ye Cevrî'nin manzum şerhi: *Hall-i tahkîkât*. *Turkish Studies*, 4(6), 231-250.
- Hidayetoğlu, A. S. (1986). *Aynü'l-füyûz (Tenkidli metin ve inceleme)*. (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

- Horata, O. (2007). Türk kültür hayatında mevlana ve mevlevilik. T. S. Halman vd. (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi C. I içinde* (s. 565-570). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kara, M. (1999). İbn Atâ'ullâh el-İskenderî. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (19. Cilt, 337-338). Erişim adresi: <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/19/C19006400.pdf>
- Kılıç, A. (2008). Dağılmış incileri toplamak: Şerh tasnifi denemesi. *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu 2007* içinde (s. 363-369). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi (2014). *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü 'ş-şuarâ II. Cilt* (İ. Kutluk Neş.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mengüç, H. T. (2005). *İlmî Mehmed Dede 'nin Cezire-i mesnevi şerhi*. (Yüksek Lisans Tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Mutçalı, S. (2012). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul, Türkiye: Dağarcık Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2007). Şerhler. T. S. Halman vd. (Ed.), *Türk edebiyatı tarihi C. II* içinde (s. 121-133). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Şeyh Gâlib. (1996). *Şerh-i cezire-i mesnevî (T. Karabey vd., Neş.)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Uysal Bozaslan, S. (2016). *Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezîre-i Mesnevi'si (metin-inceleme) ve Yûsuf-ı Sineçâk'ın Cezîre-i Mesnevi'sinin Türkçe şerhleri (Karşılaştırma-sadeleştirilmiş ortak metin)*. (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Yazar, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.